

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา (Statements and significance of the problem)

สมัยราชธานีกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 1893 – 2310) แม้จะมีการนับถือศาสนาพุทธเป็นหลัก ดังที่ได้พบเห็นหลักฐานด้านศิลปกรรมทั้งโบราณสถานและโบราณวัตถุเป็นจำนวนมาก ในขณะเดียวกัน จากหลักฐานด้านเอกสารและงานศิลปกรรมสมัยอยุธยาได้ปรากฏร่องรอยของคติความเชื่อในศาสนาฮินดูควบคู่ไปกับพุทธศาสนา ตามที่ปรากฏหลักฐานในด้านเอกสาร ระบุว่าศาสนาฮินดูเริ่มแพร่หลายเข้ามาตั้งแต่ช่วงต้นสมัย ได้แก่ โองการแช่งน้ำ ที่ใช้อ่านประกอบพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา¹ เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงเทพเจ้าทั้งสามองค์ของศาสนาฮินดู คือ พระนารายณ์ พระอิศวรและพระพรหม²

พระราชพงศาวดารช่วงปลายสมัย ยังแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงอุปถัมภ์และให้ความสำคัญต่อศาสนาฮินดูมาก เช่น รัชสมัยพระเจ้าปราสาททองทรงมีรับสั่งให้หล่อเทวสถานพระอิศวรและพระนารายณ์ขึ้นมายังที่กรุง³ และในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงเป็นกษัตริย์อยุธยาอีกพระองค์หนึ่งที่ทรงเลื่อมใสในศาสนาฮินดูเป็นพิเศษ รวมทั้งชื่อของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีที่มาจากชื่อของพระนารายณ์ เทพองค์สำคัญของฮินดู เนื่องจากตอนพระราชสมภพ เหล่าพระญาติพระวงศ์ต่างเห็นมีสี่พระกร แล้วกลับเป็นสองกรตามปกติ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงพระราชทานนามว่าพระนารายณ์ราชกุมาร⁴ ศาสนาฮินดูจึงมีบทบาทสำคัญเป็นอย่างยิ่งในราชสำนัก โดยมีความเกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างเห็นได้ชัด อันสะท้อน

¹ จิตร ภูมิศักดิ์, โองการแช่งน้ำ และข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา (กรุงเทพฯ : ดวงกมล, 2524), 3.

² วรรณกรรมสมัยอยุธยา ฉบับถอดความ (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2539), 9-10.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2505), 15.

⁴ กรมศิลปากร, “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ พันจันทนุมาศ (เจิม) และพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต) (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2507), 343.

อยู่ในพระนามาภิไธยของกษัตริย์อยุธยาอยู่หลายพระองค์⁵ และความนิยมในการมีพราหมณ์
โหราจารย์ประจำราชสำนักเพื่อเป็นที่ปรึกษาในการประกอบพระราชพิธีต่างๆ⁶ ศาสนาฮินดูยังส่ง
อิทธิพลไปถึงงานวรรณกรรมสมัยอยุธยา ซึ่งมักขึ้นต้นด้วยบทสวดสรรเสริญเทพเจ้าฮินดูทั้งสาม
พระองค์ คือ พระนารายณ์ พระศิวะ และพระพรหม เช่น โองการแข่งน้ำ ตามที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว

การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับศาสนาฮินดูในสมัยกรุงศรีอยุธยาส่วนใหญ่มุ่งเน้นไปที่การ
วิเคราะห์จากหลักฐานด้านเอกสาร โดยเฉพาะงานวรรณกรรม ในขณะที่หลักฐานทางด้านงาน
ศิลปกรรมยังไม่ค่อยมีนักวิชาการให้ความสนใจในการศึกษาอย่างจริงจังมากนัก อาจเนื่องด้วย
หลักฐานเหล่านั้นอยู่ในสภาพที่ไม่สมบูรณ์ และอาจถูกเคลื่อนย้ายออกจากแหล่งเดิม ทั้งที่เป็น
กรณีของการเคลื่อนย้ายมาตั้งแต่ช่วงที่ยังใช้งานอยู่ และเคลื่อนย้ายไปมาในช่วงที่ถูกทิ้งร้างไว้ ซึ่ง
เป็นอุปสรรคในการศึกษาข้อหนึ่งเช่นกัน อย่างไรก็ตามหากมีการศึกษาควบคู่ไปกับหลักฐาน
ทางด้านเอกสาร น่าจะให้ความกระจ่างชัดมากขึ้นกว่าอาศัยหลักฐานด้านเอกสารเพียงอย่างเดียว

สำหรับที่มาของโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูส่วนหนึ่งได้มาจากการเก็บ
รวบรวมโดยพระยาโบราณราชธานินทร์ ครั้งยังรับราชการเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา⁷ และ
ได้จากการขุดค้นและขุดแต่งโดยกรมศิลปากร หลักฐานทางโบราณคดีเหล่านี้ส่วนใหญ่ปัจจุบันจัด
แสดงและเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา, พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
จันทรเกษม จ. พระนครศรีอยุธยา และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพฯ ประติมากรรม
ที่พบส่วนใหญ่หล่อด้วยสำริด ที่เป็นงานสลักหินและปูนปั้นก็มีอยู่บ้าง เทวรูปที่พบเป็นจำนวนมาก
ที่สุด ได้แก่ พระนารายณ์ พระศิวะ พระพิฆเนศวร และกฤษี ที่เหลือเป็นรูปพระลักษมี โคณนที และ
ครุฑ

ในขณะที่ได้พบประติมากรรมเป็นจำนวนมาก แต่สถาปัตยกรรมเนื่องในศาสนาฮินดู
ภายในเกาะเมืองอยุธยานั้นพบน้อยมากหลงเหลืออยู่เพียงแห่งเดียว คือ เทวสถานที่ยุคปัจจุบันเรียก
กันว่าศาลพระกาฬ จากการขุดค้นเมื่อปี.ศ. 2512 พบร่องรอยว่าโบราณสถานนี้มีระยะเวลาการ

⁵ สนั่น ปรารักษ์ทอง, “การศึกษาอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์บนเกาะเมืองอยุธยา ระหว่าง พ.ศ.
1893 – 2310” (วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
คณะโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 60 – 61.

⁶ จีรธสา คชาชีวะ, พระพิฆเนศวร: คติความเชื่อและรูปแบบของพระพิฆเนศวรที่พบในประเทศไทย
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531), 69.

⁷ พระยาโบราณราชธานินทร์, เรื่องเกี่ยวกับพระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพฯ : กองวรรณคดี และ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2524. พิมพ์ครั้งที่ 2 ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายดำรง เดชะคุปต์), ไม่ปรากฏ
เลขหน้า.

ก่อสร้าง 3 สมัย โดยที่อาคารประธานของศาสนสถานควรเป็นปราสาท และพบโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูซึ่งแตกหักจนเหลือเพียงบางส่วน⁸

ศาสตราจารย์ฌอง บวสเซอลีเยร์ (Jean Boisselier) ได้ศึกษาเกี่ยวกับประติมากรรมในศิลปะไทย และเชื่อว่าประติมากรรมเนื่องในศาสนาฮินดูของศิลปะอยุธยามีลักษณะทางด้านรูปแบบศิลปะที่เกี่ยวข้องกับศิลปะเขมรสมัยบายน เช่นเดียวกับอิทธิพลในแง่การเมืองการปกครองและลัทธิศาสนาที่กรุงศรีอยุธยาได้รับอิทธิพลสืบทอดมาจากอาณาจักรเขมรสมัยเมืองพระนคร⁹

แนวคิดดังกล่าวส่งผลถึงการศึกษาเทวรูปฮินดูในเวลาต่อมา ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล กล่าวถึงเทวรูปในศิลปะอยุธยา โดยยกตัวอย่างประติมากรรมสำริดรูปพระอิศวรจากเมืองกำแพงเพชร เช่นเดียวกับการศึกษาของศาสตราจารย์บวสเซอลีเยร์¹⁰ ดังนั้นในการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ศิลปะที่เกี่ยวข้องกับรูปเคารพเทพเจ้าฮินดูในศิลปะอยุธยาในรุ่นหลัง จึงมักเน้นไปที่กลุ่มเทวรูปฮินดูสกุลช่างกำแพงเพชร¹¹

วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ประจำปีการศึกษา 2527 ของนางสาวจิรัสสา ศษาชีวะ ทำการศึกษาคติความเชื่อและรูปแบบทางศิลปะของพระพิฆเนศวรที่พบในประเทศไทย ซึ่งต่อมากรมศิลปากรได้จัดพิมพ์เผยแพร่ในชื่อ “พระพิฆเนศวร: คติความเชื่อและรูปแบบของพระพิฆเนศวรที่พบในประเทศไทย” เมื่อปีพ.ศ. 2531 ในการศึกษาครั้งดังกล่าวได้ให้ข้อมูลทางด้านรูปแบบศิลปะของพระพิฆเนศวรตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน ซึ่งรวมถึงประติมากรรมพระพิฆเนศวรในศิลปะอยุธยาด้วย ความสำคัญประการหนึ่งอยู่ที่การวิเคราะห์ถึงอิทธิพลภายนอกที่แฝงอยู่ในรูปเคารพพระพิฆเนศวรที่พบในประเทศไทย

จากการศึกษาเกี่ยวกับรูปเคารพในศาสนาฮินดูสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ผ่านมา ยังเป็นการศึกษาเฉพาะกลุ่ม ขาดการวิเคราะห์ในเรื่องพัฒนาการทางด้านรูปแบบศิลปะ และชี้ให้เห็นบทบาทของศาสนาฮินดูในสมัยกรุงศรีอยุธยาเท่าที่ควร ดังนั้น การศึกษาด้านศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูในสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงควรมีการศึกษาให้ละเอียดมากขึ้น เพราะอาจช่วยให้ทราบ

⁸ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “โบราณวัตถุซึ่งขุดค้นพบที่เทวสถานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา,” โบราณคดี 3, 2 (ตุลาคม – ธันวาคม, 2512) : 56 – 65.

⁹ Jean Boisselier, The Heritage of Thai Sculpture (New York : Weatherhill, 1975), 177-178.

¹⁰ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), 33, รูปที่ 99.

¹¹ พริยะ ไกรฤกษ์, ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2528), 235-239, รูปที่ 181.

ถึงความเชื่อมโยงของศาสนากับชุมชนมากขึ้นอีกระดับหนึ่ง นอกเหนือจากบทบาทของคติความเชื่อแบบฮินดูในราชสำนักเพียงในภาพรวม ที่รู้จักกันในปัจจุบัน

2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา (Goal and objective)

2.1 ศึกษาถึงรูปแบบศิลปะและลักษณะเฉพาะของรูปเคารพในศาสนาฮินดู จากหลักฐานที่พบในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและพื้นที่ใกล้เคียง เช่น จังหวัดลพบุรี และ จังหวัดกำแพงเพชร โดยศึกษาเปรียบเทียบกับรูปแบบศิลปะของโบราณวัตถุในศิลปะอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ เทวรูปศิลปะสุโขทัย และศิลปะเขมรในประเทศไทย

2.2 ศึกษาความสอดคล้องทางด้านรูปแบบศิลปะระหว่างรูปเคารพในศาสนาฮินดู และ ประติมากรรมที่สร้างขึ้นในพุทธศาสนาอันเป็นหัวข้อหลักในการสร้างงานศิลปกรรมในศิลปะอยุธยา

3. สมมุติฐานของการศึกษา (Hypothesis to be tested)

ในสมัยอยุธยาได้พบร่องรอยที่แสดงให้เห็นว่ามีความเข้าใจเกี่ยวกับคติความเชื่อในศาสนาฮินดูอยู่มาก โดยได้รับการนับถือควบคู่ไปกับศาสนาพุทธทั้งในราชสำนักและระดับชาวบ้าน สำหรับหลักฐานด้านศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูในสมัยกรุงศรีอยุธยา สามารถแบ่งได้เป็นสองประเภทอย่างกว้างๆ คือ รูปเคารพก่อนสมัยอยุธยา และรูปเคารพที่สร้างขึ้นในศิลปะอยุธยา

ในส่วนของรูปเคารพที่ควรจะสร้างขึ้นก่อนสมัยอยุธยานั้น ซึ่งอาจเป็นการนำกลับมาใช้ใหม่ หรือถูกเคลื่อนย้ายเข้ามาภายหลังการเสียกรุง มีทั้งที่จัดอยู่ในกลุ่มเทวรูปรุ่นเก่า ซึ่งมีอายุสมัยอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 14 และประติมากรรมในศิลปะเขมรในประเทศไทย โดยที่ในกลุ่มหลังนี้ได้ส่งอิทธิพลทางด้านรูปแบบศิลปะให้กับรูปเคารพในศาสนาฮินดูของศิลปะอยุธยาร่วมกับศิลปะสุโขทัยด้วย สำหรับคดีด้านประติมานวิทยาในสมัยอยุธยาเริ่มพบว่ามีมีการปรับเปลี่ยนไปจากต้นแบบมากโดยเฉพาะในรูปเคารพพระพิฆเนศวร

นอกจากนี้การพบความนิยมในการสร้างประติมากรรมรูปเคารพร่วมกับเทวรูปฮินดู อาจเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญและอิทธิพลของกลุ่มนักบวชฮินดู หรือพราหมณ์ที่ได้รับการอุปถัมภ์เป็นอย่างดีจากพระมหากษัตริย์ และน่าจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ศาสนาฮินดูมีบทบาทอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาหลายด้านๆ เช่น ศิลปกรรม วรรณกรรม วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ที่สืบทอดต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

4. ขอบเขตของการศึกษา (Scope or delimitation of the study)

ศึกษาด้านรูปแบบศิลปะของหลักฐานด้านศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูในสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่จัดแสดง และเก็บรักษาภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ภายในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยนำมาเปรียบเทียบกับกลุ่มประติมากรรมเนื่องในศาสนาฮินดูของศิลปะเขมรในประเทศไทย และเทวรูปสำริดในศิลปะสุโขทัย รวมทั้งงานศิลปกรรมอื่นๆ ภายในศิลปะอยุธยา และวิเคราะห์ร่วมกับหลักฐานด้านเอกสารสมัยอยุธยาที่เกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดู เพื่อวิเคราะห์ถึงอิทธิพลที่มาด้านรูปแบบศิลปะ และพัฒนาการของกลุ่มรูปเคารพฮินดูในศิลปะอยุธยา ตลอดจนความสำคัญของศาสนาฮินดูที่ส่งผลถึงบริบททางสังคมในสมัยอยุธยา

5. ขั้นตอนการศึกษา (Process of the study)

5.1 ศึกษาจากหลักฐานด้านศิลปกรรม ซึ่งจัดแสดงและเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ โดยศึกษาทั้งจากงานวิจัยของนักวิชาการท่านอื่นและจากศิลปวัตถุโดยตรง นำมาศึกษาเปรียบเทียบกับรูปแบบของรูปเคารพในศาสนาฮินดูของศิลปะที่น่าจะเกี่ยวข้องได้แก่ ศิลปะเขมรในประเทศไทย, ศิลปะสุโขทัย และศิลปะอยุธยา

5.2 ศึกษาและค้นคว้าข้อมูลด้านเอกสารประเภทพงศาวดาร จารึก และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาเป็นข้อมูลอ้างอิงประกอบการวิเคราะห์

5.3 ศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลที่ได้รวบรวมมาทั้งข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม เพื่อให้ได้ผลการศึกษา

5.4 สรุป และแสดงผลการศึกษาโดยการเขียนรายงานบรรยายความร่วมมือกับการเสนอภาพประกอบ

6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

6.1 สามารถระบุรูปแบบศิลปะและจำแนกที่มาทางด้านรูปแบบที่มีอิทธิพลต่องานศิลปกรรมเนื่องในศาสนาฮินดูของศิลปะอยุธยา

6.2 สามารถอธิบายถึงความผสมผสานของคติความเชื่อแบบพุทธและฮินดูในสมัยกรุงศรีอยุธยา

6.3 แสดงภาพรวมของการนับถือศาสนาฮินดู และอิทธิพลที่มีต่อสังคมในสมัยกรุงศรีอยุธยา